

Хаџи Петар Волк

Зашто се педесет година чекало и није дочекало
да велика српска глумица Жанка Стокић буде званично рехабилитована

Бес победника или Мржња глумаца

Легенда и љубав публике надјачала моћнике, законе, неподношљиве и лажне пријатеље и то никог није учинило срећним

Када је недавно мало село Раброво, двадесетак километара од Пожаревца, одлучило да подигне споменик и постави спомен плочу на кућу где је своје детињство провела почетком двадесетог века Жанка Стокић, сви позвани су ћутали. Одбили су да их помогну Министарство културе Србије, Округ Браничевачки, Скупштина Пожаревца па им чак ни Позоришни музеј Србије

није хтео да уступи изложбу о великој уметници.

Тада су сељаци измеђ у себе скупили више средстава него када су их терали на разне самодоприносе и извели оно што су наумили; и домаћини свих кућа су се окупили испред старе школе да одају почаст овој необичној жени. Тада се сазнало да награда коју је желео пре годину дана да установи Одбор свечаности у част Миливоја Живановића у Пожаревцу, статуа Жанке Стокић, стоји у витрини Дома културе и да за њу не хаје Народно позориште које им је ово знамење просто отело уз велике притиске са разних страна како би било додељивано у Народном позоришту.

Мало је у Србији жена које су за свога живота досегле такву славу и храбро подносиле несрећу која их је пратила целог њиховог века. Ако је глума откривање живота у себи, стварање нових осећања, сагледавање истина и више од тога, није ли истовремено и одређивање времена у тим људским просторима? Жанка Стокић је стварала себе сваког тренутка, уздизала у радости, преображавала, изграђујући унутарњу аутономност и судбину у којој су се стално мешали живот и смрт. Откривала је себе у другима и друге налазила у себи. Ко је заправо она? Успомене из најранијег детињства чувала је за себе. Рођена је у Новом Градишту, оца није упамтила, детињство је провела у Раброву, са четрнаест су је удали у Зајечару, а у петнаестој се већ нашла у путујућој трупи Љубомира Рајчића Чврге. Ту јој се догодила прва и највећа љубав живота са глумцем Алексадром Гавриловићем са којим је пропутовала целу земљу и зауставила се у Осијеку. Ту се стварало хрватско позориште у коме ни најталентованији глумци, а она је била таква, нису могли опстати ако су држали до свога српског порекла. Против ње су били и Мађари и Немци, али се она и поред резигнације није себе одрицала. Када је осијечка трупа деветсто једанаесте године гостовала у београдској Касини видео ју је Милан Грол и већ после представе понудио јој је да дође у Београд.

Између два светска рата постала је најпопуларнија српска глумица. Играла је велике и мале улоге, стварала је и створила сопствени живот. Они који нису могли да је виде на београдској сцени тражили су да им дође у госте, обишла је све градове Србије, и свуда су угледни грађани правили одборе за дочеке и никада није ноћ провела у неком хотелу или преноћишту. Београдски индустријалци и поштоваоци Жанке Стокић организовали су величанствену прославу двадесетпетогодиш њице уметничког рада, са сто венаца који су дошли из свих крајева земље, а од прилога су јој на Топчидерској звезди купили кућу са намештајем и свечано јој на позорници уручили кључеве. Бројне су њене креације кроз које се преображавала и тежила дубљим

сазнањима и вечним истинама. То се видело не само на сцени него и у односу на живот који у себи није обуздавала. Пред рат је почела да показује знаке шећерне болести, али се није повлачила и убедила је себе да треба живети ради сопственог задовољства.

Када су дошли окупатори, међу онима које су прво похапсили биле су и две јеврејске породице са Дорћола које је она помагала. Преко Дуде Димитријевић а, познатог новинара слала им је храну и цигарете на Калимегдан где су сатерани и на рушевине које су рашчишћавали код данашњег Одеона. Међу првима су отерани на Старо сајмиште и погубљени. Била је веома погођена. Тражили су од ње разне политичке изјаве али се она нигде није лично огласила. Када се Коча Поповић крио по Сењаку и Дедињу чекајући везу да оде у партизане био је и у њеној кући. Ретко је играла јер је већина њених улога просто скинута са репертоара. За време окупације је наступала у Народном позоришту веома ретко, а имала је и улоге само са једном речју, али се са костимом и маском апсолутно трансформирала у ликове који су гласом постизали потпуну убедљивост, али истовремено и изузетну сигурност и слободу, што јој је све омогућавало да фасцинантно комуницира са публиком. Људи нису ни памтили како се зову њене улоге, али ко ју је једном видео – памтио ју је за цео живот. Ни један југословенски глумац није имао толико оданих пријатеља као Жанка Стокић.

То се потврдило у време рата када су многи самоиницијативно бринули о њој и њеном здрављу. Угледна господа попут Митића, Греговић а, Теокаревића, Јанковића, Стојановић а излагали су своје животе да би јој помогли. Од фолксдојчера из Панчева набављан је разним каналима инсулин без кога више није могла. Била је поносна, хтела је да тај лек сама плаћа и наступала је у разним хумористичким групама од Кишобранаца до Централне за хумор. Сви тада познати хумористи писали су скечеве, афоризме и рапорте управо за Жанку Стокић. Најпопуларнија је била комедија Мише Димитријевића Минут до десет у којој је наступала и Жанка. Поред тога своје популарне естрадне ликове Пеле Вешарке и Шумадинке актуализовала је кроз нове досетке. Београдска радио станица, коју је потпуно контролисала окупаторска власт од октобра четрдесет и друге, када је објављено отварање новог програма преносила је Шарене вечери у којима је учествовала и Жанка. Од почетка јесени четрдесет и четврте болест ју је све више везивала за кућу, а јавило се и Бес победника или Мржња глумаца 35 осећање беспомоћности и бесмислености игре. Међутим, са више страна стизале су јој поруке са ослобођене територије, поготово од Моше Пијаде да не чека партизане! Она је седела у кући опхрвана болешћу и у њу се увукао некакав фатализам па се мирила са судбином. У дубини душе је ипак била обузета неспокојством и непријатним слутњама. Потајно се за оно најгоре спремила и мирно суочила са официрима Озне који су пети дан по ослобођењу дошли да је ухапсе.

После сасвим кратког задржавања у сабирном центру у Симиној улици, где је сада Црвени крст, пребацили су је у зграду на Обилићев венац где се некад налазила Специјална полиција. Била је смештена у једној од највећих соба која је била препуна затвореница тако да док су једне спавале друге су морале да стоје. Без инсулина и лекарске помоћи стајала је сасвим оронула и скрхана у једном углу. Када је у једном од својих чувених обилазака затвора и показивања руским официрима кога су све дохватили Слободан Крцун Пенезић дошао и у ову собу, пред њега је изашла млада жена са дететом у загрљају и замолила га без страха да помогне великој српској глумици и да јој се да столица и пружи лекарска помоћ. Крцун је најпре није препознао а затим јој је пред свима поставио питање – зашто је играла за време окупације? Према сведочењу глумице Олге Спиридоновић, која је била такође заточена у овој соби, питао ју је – да ли је свесна шта чека издајнике и да јој не гине метак у чело и изишао је смејећи се са пратњом.

Међутим, убрзо после његовог одласка добила је не само столицу него јој је пружена и лекарска помоћ. Била је дуго у стању шока и резигнације. Када се мало опоравила одвели су је пешке до зграде Управе града где јој је 22. јануара 1945. године одржано јавно суђење пред Судом за

суђење злочина и престапа против српске националне части. Теретили су је највише глумци, поготово они безначајни, па јој је судија др Милан Прелић на основу члана 4. одлуке Председништва АСНОС-а одмерио казну од осам година губитка српске националне части. На крају пресуде је стајало – “Овом пресудом некада популарна глумица Жанка Стокић губи право учешћа у јавном животу. Својим радом за време окупације она је то и заслужила”. Иза ове одлуке стајало је ново руководство Србије чије је мишљење најискреније изразио Судија Прелић речима – “улогу коју је за рачун Немаца под окупацијом одиграо међу књижевницима Велмар Јанковић, међу новинарима Станислав Краков, на универзитету Велибор Јонић, одиграла је међу позоришним уметницима Жанка Стокић”.

То је требало да буде опомињујућа а и застрашујућа казна. Пошто се није могло предвидети како ће публика реаговати у судницу је била доведена група активиста. Али било је то најнепријатније суђење на овом измишљеном суду. Док су се једни смејали цинично свакој Жанкиној речи други су непрекидно аплаудирали, а она је седела и плакала. Вест се брзо пронела по Београду и људи су по кафанама гласно протестовали. Већ 6. октобра 1945. године група грађана, љубитеља позоришне уметности и поштовалаца Жанке Стокић поднела је колективну молбу за помиловање Одбору за молбе и жалбе Народне скупштине Србије, заведена под бројем 2002. али јој се изгубио сваки траг. Други пут је 30. јануара 1946. године домаћица Надежда Обрадовић са повећом групом грађана поднела молбу за помиловање. Молба је заведена у протоколу Народне скупштине под бр. 259 од 27. фебруара 1946. године. И ова је молба, наравно, изгубљена, али је остала и сачувана одбијеница Министарства правосуђа. Занимљиво је да се овим поводом огласио и Народни окружни суд за Београд који је сматрао да се жалба може уважити и да је довољно да се оптужена извини утолико што “није прешла границе свога позива”.

Сам Министар правосуђа је био за то се осуда ублажи, односно сведе на две године, али не и укине, с обзиром да суд правилно утврдио кривицу као глумице са великим уметничким рангом. Проблем је прерастао судбину једне особе и добио друштвене размере. Зато је Председништво Скупштине Србије 5. марта 1946. године нашло за потребно да посебном одлуком објави да се жалба не уважава. Тек после тога, два месеца пре своје смрти, Жанка Стокић је одлучила да се обрати Окружном народном суду у Београду са молбом за помиловање. У својој жалби она износи које је све Јевреје спасавала, како је њихов накит чувала и на крају предала истражницима, шта је све учинила за Кочу Поповића и низ других појединости за које Суд на рочишту уопште није желео ни дозволио да се говори. Залуд се позивала на сведоке и лекаре који су је лечили и пријатеље који су јој помагали да би резигнирано написала и ово – “Као тежак болесник, са платом од четири хиљаде окупацијских динара нисам имала могућности ни да се исхраним, а нарочито када се узме у обзир да је килограм брашна бивао и преко 400 динара, а камоли да купујем скупе лекове и плаћам лекаре. Зато сам била приморана да радим, као што су уосталом и државни службеници радили, а нарочито моје колеге чланови и чланице Народног позоришта, да би себе лечила и голи живот одржала”. У међувремену било је доста расправа о овој пресуди и међу најодговорнијим политичарима Србије.

Када су ортодоксни догматичари попустили било је препоручено од стране Агитпропа да јој се смањи казна на две године и допусти да игра на сцени и регулише своју пензију. После пуштања из затвора повукла се у своју кућу у којој се једно време лечила и тек касније почела је опрезно да посећује своје пријатеље. У Скадарлију никада није сишла нити је ушла у зграду код Споменика. Неколико пута задржала се на кратко у Касини, преко пута Позоришта, да би се поздравила са глумцима који су се ту затекли, али се већина правила да је не познаје. Покушала је да се смеје, да прави актуелне досетке на свој рачун, како би прикрила тугу и сачувала мир и достојанство. Али, сви су били свесни да то није више она жена и глумица којој су се некад

дивили. Пријатељи су јој се нашли и тада при руци, доносили јој храну у кућу, организовали и девојке са списковима које су обилазиле београдске кафане и прикупљале новчану помоћ за Жанку Стокић. Свако ко би нешто одвојио потписивао би се на ове спискове како би се знало ко је колико приложио. Многи глумци су је избегавали и на овим списковима није било ни једног њиховог имена. Пријатељи су јој помогли и да направи свој познати тестамент у коме је тачно одредила како ће бити сахрањена. Приче о њеном помиловању никада формално нису биле потврђене. Али, на основу њих је проширено уверење да ће се вратити у позориште. У то ју је уверавао Миливоје Живановић. Препоруке из партијских форума да се смањи казна, како би била стишана атмосфера сталних протеста и писама у корист Жанке Стокић, нису стигле до Министарства правосуђа. У протоколу Президијума Народне скупштине од 31. јула 1947. године налази се белешка о Жанки Стокић. Јавно тужилаштво враћа молбу Жанке Стокић за помиловање као беспредметну јер је молитељица у међувремену умрла. Министарство правосуђа доставило је кривич не списе Жанке Стокић, такође Президијуму Народне скупштине 5. августа 1947. године и тиме је заправо “случај окончан”.

Према томе, званичне рехабилитације и помиловања није било. Цео предмет се затим са свим осталим селио из архиве у архиву док није стигао у подрум Палате правде. Ту је судија Герасимов добио налог да прегледа цео архив Суда за заштиту српске националне части, да остави само смртне пресуде, а да већину остале грађе процени да ли је за даљне чување или уништење. Он ми је одбрио да се упознам са досјеом Жанке Стокић, јер сам у то време писао књигу о њој и желео сам да цео њен досје објавим. Али, двојица угледних судија Окружног суда, који су имали литерарних амбиција, пре мене су узеле тај досје и никада га нису вратили у архиву. Где је сада – ко то зна. Када је умрла, пријатељи су њену посмртницу донели и истакли на табли поред улаза у Народно позориште. Управник је наредио да се она одатле уклони. У протеклих сто година Београд је, изван државног протокола, уметницима које је волео приредио две велике сахране – Ђури Јакшићу, кога је из Скадарлије до Ташмајдана пратило три хиљаде људи у свечаним црним оделима и Жанки Стокић, која је испраћена на Топчидерско гробље. По њеној жељи, ковчег је стављен на воловска кола а она је лежала сва у цвећу. Био је леп јулски дан, а око сандука су поређане траке венаца које је добијала на својим прославама. Жеља јој је била да све драге успомене понесе заједно са собом у гроб. Док се дуга поворка пријатеља и свих оних који су је волели споро кретала, народ је клечао са стране на тротоарима. Окуражили су се и глумци и било их је много на сахрани. Жанка је желела да јој на гробљу присутни отпевају две песме – Ој Мораво и Ој, Србијо. Дозвољено је било да се пева само прва. Годину дана касније споменик Жанки Стокић је подигла њена кућна помоћница.

На споменику пише – “Својој племенитој газдарици Жанки Стокић подиже овај споменик благодарна Магда”. Пост скриптур – од тада па до данас ни једно глумачко удружење а ни Народно позориште није покренуло поступак да се званично рехабилитује Жанка Стокић. То је учинило време. Са званичницима из Централног комитета о њој сам разговарао први и последњи пут средином шездесетих година. Питао сам зашто је извршена амнестија свих оних који су у другим градовима и позоришним центрима радили и сарађивали са окупаторима, чак упућивани из Загреба и Осијека у Суботицу, Нови Сад, Сарајево и Скопље, а само су у Србији глумци стрељани и кажњавани без праве амнестије. Нисам добио одговор али сам зато 1986. године објавио монографију о Жанки Стокић. Књига је одмах распродана али се о њој званично ћутало. Сада, све ово што се чини око њеног имена изгледа као епилог једне тужне приче и дуга сенка над легендом која траје.